

Niekas nenorėjo mirti: 1944-ųjų vasara Kaišiadorių krašte

Vytautas BUDVYTIS, Kaišiadorių muziejus

Būdos miško (Palomenės sen.) medis su pažymėta vokiečių karių palaidojimo vieta 1944 metais (ilustracija iš knygos: Malinauskas V., Lukoševičius O. Kaišiadorys: gamtos ir kultūros paveldas. Vilnius, 2001.)

Prologas

1944 m. birželio mėnesį Raudonajai armijai pradėjus puolimą Baltarusijoje, Antrojo pasaulinio karo frontas visiškai priartėjo prie Lietuvos. Vareikių kaimo (Paparčių sen., Kaišiadorių raj.) gyventojas Bronius Petkevičius savo atsiminimuose rašo: „Neramų 1944-ųjų birželį skubi pasitikti liepa, pasidabinusi bręstančiomis rūgų varpomis ir sirpstanciomis uogomis. O kvapnus šienas ir pirmieji dobilai jau kluonu prėšluse guli laukdami rūgų ir vasarajaus. Rodos, turėtų džiuginti kaimo žmogų vešliai augantys javai, nokstantys soduose vaisiai, bet ne – krūtine slepia neramių minčių našta, rankas darbu nekyla kaip tvankią dieną prieš audrą. [...]“

Nors ir sklاندė neramos žinios apie artėjantį iš rytu fronta, vis dėlto sekmadienį su Kaziu Kėderevičiumi išsirisome nuvažiuoti į Žaslius. Kad ir atlaidiu dieną, žmonių bažnyčioje ir miestelyje nebuvo gausu. Nesuvažiavo ir jaunimas iš tolimesnių kaimų kaip kitais kartais, nevaikščiojo pulkeliais merginos miestelio saligatviais.

Po pamaldu pakviesti nuvažiuoti į Stabinčių kaimą pas Kazio gimines vakaro praleisti. Nuoširdžiai sutiko mus pažįstamas jaunimas, tik apgailestavo, kad neramus metas ir visų nuotaika kažkokio nerimo prislegta. Iš tikrųjų, nors vienoje trobeje ir susirinko būrelis jaunimo, dainos nesuskambėjo ir akordeono niekas nelietė.

Netikėtai vakaro tylą pertraukė Vilniaus pusėje pasigirdęs griaustinis. Tačiau dangus buvo giedras, rytuose nesimatė jokio debesies. O dundesys, duslus ir trumpas, kartojosi su trumpomis pertraukomis. Pagaliau supratome, kad tai joks ne griaustinis, o artilerijos pabūklų kanonada arba bombos, metomos iš lėktuvu, sproginėja [...]

Rytą Vareikių kaimo žmonės jau plačiai kalbėjo apie vakaryktį griaudėjimą Vilniaus pusėje. Visi gyventojai girdejo, todėl kalbos ir įvairūs spejliojimai, ejo iš lūpų į lūpas. [...] samprotavo kalbant, tikėdami savo žodžiais, jog rusams nebus leista pasiglemžti Lietuvą¹.

Straipsnyje apžvelgiamas Antrojo pasaulinio karo fronto persirėtimas per Kaišiadorių rajono teritoriją (pagrindiniai mūšiai, vokiečių organizuota gynyba, sovietų karo lauko ligoninės), publikuojami Livintų kaimo gyventojų Vinco Sidaro (g. 1926 m., Mackūnų k.) atsiminimai apie priverstinę mobilizaciją ir sovietinę armiją, pristatoma Kaišiadorių regiono partizanų (būsimosios Didžiosios Kovos apygardos) organizavimosi ir veiklos pradžia.

Frontas

Mūšis dėl Vilniaus. Liepos 4 d. sovietų I Pabaltijo fronto kariuomenė (vadas gen. Ivanas Bagramianas) peržengė šiaurės rytų Lietuvos sieną ir po kelių dienų užėmė Švenčionis bei Uteną. Labiau į pietus (t.y. Kaišiadorių kryptimi) puolusi III Baltarusijos fronto kariuomenė, vadovaujama gen. I. Černiachovskio, liepos 7 d. užėmė Nemenčinę. Naująją Vilnią ir pradėjo supulti Vilnių. Vilniui apsupti ir užimti buvo mesta gen. Nikolajus Krylovo vadovaujama 5-oji armija, maršalo P. Rotmistrovo vadovaujama 5-oji tankų armija ir gen. Viktoro Obuchovo – 3-iasis mechanizuotasis korpusas – iš viso apie 210 tūkst. karių².

Liepos 6 d. sovietinė aviacija pradėjo kasdien bombarduoti šalies sostinę – Vilniaus miestą.

Liepos 7 d. iš Berlyno į Vilnių atvyko naujai

paskirtas miesto komendantas gynybos mūšių specialistas gen. Reineris Stahelis. Į Vilnių atvyko sukomplektuota ir pailsėjusi 170-oji pėstininkų divizija. Taigi liepos pirmoje pusėje aplink Vilnių ir mieste buvo sutelktos 3 vokiečių pėstininkų divizijos, 2 kalnų šaulių brigados, 3 pulkai, 7 batalionai bei įvairūs smulkūs aprūpinimo daliniai. Per visą gynybos mūšių laiką Vilniaus igula turėjo 17 tūkst. karių, 270 artilerijos pabūklų, 110 tankų ir šarvuotųjų, 46 minosvaizdžius³.

Liepos 7 d. III Baltarusijos fronto motorizuota kariuomenė pasiekė Vilniaus prieigas, ir prasidėjo mūšiai dėl miesto. 5-oji tankų armija užėmė geležinkelio stotį, o 3-ojo mechanizuoto korpuso brigada forsavo Nerį Valakampiu rajone ir pradėjo puolimą Žirmūnų rajone. Nepavykus miestą užimti šturmu, gen. I. Černiachovskis įsakė jį apsupti. Iš šiaurės miestą turėjo apėti 72-asis šaulių korpusas, o iš pietų – 65-asis šaulių korpusas. Liepos 9 d. 277-oji ir 97-oji šaulių divizijos susitiko ir vakarus nuo Vilniaus, Lazdynų kaimo rajone, ir užsklendė apsupimo žiedą. Galutinai užimti miestą pavesta 65-ajam šaulių korpusui⁴.

Sovietų armijos užimtuose rajonuose pagalbinės funkcijas vykdė beveik 1000 sovietinių partizanų. Kaišiadorielis Antanas Kulikauskis prisimena: „1944 m. liepos 7 dieną Trakų Vytauto Didžiojo vardo pirmoji partizanų brigada išžygiavo į Vilnių. Bazėje liko ūkio dalis ir sužeistieji. Nemažai partizanų buvo išsiųsta į kaimus saugoti, kad traukdami hitlerininkai nepelstytų gyventojų.“

Pakeliui sustojome prie partizanų kapinių ir tylos minute pagerbėme kovose kritusius žygio draugus. O išėję iš miško, susitikome ir su Tarybinės Armijos daliniais. Džiaugsmingai sveikinome vieni kitus, karštai spaudėme rankas.

Vilnius degė, gatvėse ir aikštėse poškoję šviurai ir sprogino svidiniai. Mūsų brigada prisijungė prie tarybinių karių, apsupusių hitlerininkus Rasų kapinėse. Priešo grupuotė čia ir buvo sutriuškinta. „Išlaisvintojo“ būrys, vadovaujamas Konstantino Izvekovo, gavo užduotį užimti hitlerininkų maisto sandėlių. Užduotį sėkmingai įvykdėme⁵.

Gen. R. Stahelis tikėjo vokiečių Centro armijų grupės vadovybės pažadais atsisukti pasipirpinimus. Mieste vokiečiai patyrė nemažai nuostolių: iki liepos 9 d. vakaro buvo, buvo sužeista ir paimita ir nelaisvė 4000 karių⁶.

Vokiečių jėgos Vilniuje tirpo. Gen. R. Stahelis padarė išvadą, kad vienintelė viltis išgelbėti Vilniaus igulą – veržtis iš apsupto miesto ir vakarus. Liepos 9 d. generolas raportavo A. Hitleriui apie padėtį Vilniaus rajone ir prašė leisti iš apsupimo išvesti jam pavaldžius dalinius. Vokietijos Centro armijų grupės vadas gen. feldmaršalas Walteris Modelis palaikė jo prašymą. Tačiau A. Hitleris įsakė kovoti iki paskutinio kareivio. Liepos 10 d. apsupta Vilniaus igula ir pagalba atsiutas nemažą pastiprinimas: 600 parašitinkū iš 2-osios oro divizijos nusileido ir vakarus nuo miesto. Bet padėtis darėsi vis grėsmingesnė. Liepos 11 d. W. Modelis vėl prašė leidimo prasiveržti iš apsupto miesto. A. Hitleris leido palikti miestą. Gen. R. Staheliui su 400 karių pavyko pralaužti sovietų 97-osios ir 371-osios šaulių divizijos rikiuotę⁷.

Po 5 dienas trukusių mūšių Raudonosios armijos gen. I. Černiachovskio vadovaujama III Baltarusijos fronto kariuomenė liepos 13 d. užėmė Vilnių⁸. Į užimtą miestą įsiveržė lenkų Armijos krajojvos kariai Gedimino piliję iškėlė Lenkijos vėliava, bet Raudonosios armijos vadovybės įsakymu raudonarmiečiai ją nuėmė ir iškėlė raudoną vėliava (pavadintą Lietuvos SSR vėliava). Vokiečių radijo komunikatas skelbė: buvusi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės sostinė Vilnius palikta priešui⁹.

Gindama Vilnių, vokiečių kariuomenė neteko daugiau kaip 14 tūkst. karių, ir rusų rankas pateko daug karinio turto: 32 lėktuvai, 156 pabūklai, 68 tankai ir šarvuočiai, 1500 automobilių. Penkias dienas miesto gatvėse vykusiu įnirtingu mūšių metu Vilnius labai nukentėjo. Buvo sugriauta ar apgriauta apie 40 proc. namų, tarp jų nemažai vertingų istorinių architektūrinių paminklų¹⁰.

Liepos 25 d. 5-oji armija pradėjo puolimą Kauno link ir mėgino apsupti miestą. Liepos 31 d. vokiečių kariuomenė ėmė skubiai trauktis palei Nemuną išlikusiu koridoriu, ir rugpjūčio 1 d. Kaunas buvo užimtas. Kitos III Baltarusijos fronto armijos pastekė Raseinius, Vilkaviškį, o rugpjūčio viduryje – Rytprisių sieną¹¹.

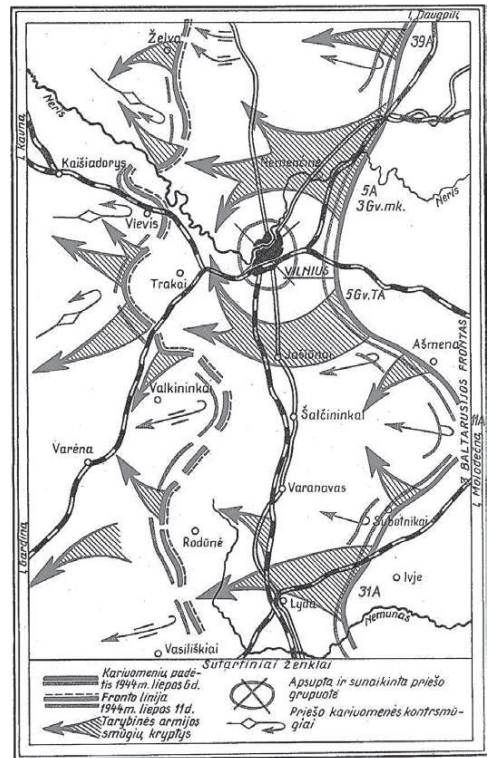
Sovietinių pajėgų įsiveržimas į Kaišiadorių rajoną. Nemunas, Neris ir Strėva – stiprios vandens kliūtys. Geležinkelio linija, plentas. Netoli vienas stambiausių šalies miestų – Kaunas. Visa tai vokiečių pajėgas, 1944 metų vasarą besitraukiančius iš Lietuvos, skatino smarkiai įsivirtinti Kaišiadorių rajone, gintis iki paskutinioji. Didelė rajono teritorijos dalis, ypač upių pakrantės, keliai buvo užimti¹².

Sovietinės kariuomenės junginiai, dar tevykstant mūšiams Vilniaus gatvėse, puolė ir Kauno kryptimi. Jie sparčiai veržėsi pirmyn. Vokiečiai, stengiamiesi bet kokiais būdais sustabdyti sovietinės kariuomenės puolimą, liepos 15 d. ir vėliau, 21-23 d., iš Jonavos, Jašiūnų, Rumšiškių, Kaišia-

dorių ir Žiezmarų sudavė keletą kontrsmūgių. Laikina 5-osios armijos (vadas gen. N. Krylovas) puolimą vokiečiams pavyko sustabdyti. Tačiau sėkmingos 33-osios armijos ir 11-osios gvardijos armijos kautynės prie Nemuno turėjo didelę reikšmę tolesniems lemiamiems mūšiams Kaišiadorių rajonui ir Kaunui užimti¹³.

Sovietinė armija dabartinio Kaišiadorių rajono teritoriją pasiekė jau liepos 12 diena. Iš Čiobiškio pusės persikėlus per Nerį, 72-ojo šaulių korpuso 63-oji šaulių divizija užėmė Paparčius, o liepos 15 dieną užėmė Rusių kaimą ir pasiekė Gegužinę. Kita to paties korpuso 277-oji šaulių divizija, vadovaujama gvardijos generolo – majoro Stepano Gladyšev, artėdama nuo Vilniaus per Kazokiškes ir Kaugonis, liepos 13 dieną įsiveržė į Kaišiadorių miestą. Stotyje buvo paimta nemažai karinių trofėjų: 12 pabūklų, 2 sandėliai, 20 vagonų esalonas.

Tuo pat metu iš pietų pusės nuo Semeliškių liepos 13 dieną priartėjo gvardijos penktos tankų armijos 3-ojo tanko korpuso dalys, kurios iki liepos 14 dienos 23 valandos galutinai išstūmė vokiečius iš Kaišiadorių miesto, o dar po dviejų dienų pasiekė Ruklos – Gaižiūnų liniją. Tuo pat metu, t.y. liepos 14 diena, 29-ojo tankų korpuso

Schema. Vilniaus išvadavimas (1944 m. liepa). Iš knygos Tarybų Lietuva Didžiamajame Tėvynės kare. Vilnius, 1975.

Gen. feldmaršalas Walteris Modelis (1891-1945)

Gen. Stepanas Gladyševs

dalys užėmė Žaslių miestelį. Liepos 14 diena 5-osios armijos pirmieji būriai užėmė ir Žiezmarius, kuriuos vokiečiai traukdami pasėdė.

Taigi, sovietiniai kariai pasirodė iš įvairių pusių: Čiobiškio vieškeliu, nuo Žiezmarų, o geležinkelio rajone – nuo Jonavos. Ketvirtuo mechanizuoto korpuso vadas, tankų armijos generolas-pulkininkas V. Obuchovas savo atsiminimuose rašo, kad daliniai, susitelkę į vieną „kumštį“ ties Vilniumi, po jo užėmimo vėl „išsišakojo“. Tuo ir

Gen. Nikolajus Krylovas

paaiškinamas sovietinių karių priartėjimas prie Kaišiadorių iš įvairių pusių¹⁴.

Kaišiadorių užėmimas. Generolo S. Gladyševu vadovaujama 277 šaulių divizija gavo įsakymą per Kazokiškį mišką prasikverbti link Žaslių geležinkelio stoties ir liepos 15 dieną užimti Kaišiadorių¹⁵.

Pasitraukdami vokiečiai specialiu plūgu išardė visa geležinkelio liniją Kaišiadoryse. O prieš pat įžengiant sovietinės armijos kariai, buvo benziniu apipilta ir sudeginta kone visa geležinkelio stotis. Sudegė ir vos ne visi namai Vilniaus bei Trakų gatvėse¹⁶.

¹Petkevičius B. Vareikių metai. Kaišiadorys, 2002. P. 126-128.

²История Второй мировой войны 1939-1945. Т. 9. Особые операции германского ВВС и Германских стран. Война на Тихом океане и в Азии. Москва, 1978. с. 56-57; Lietuva, 1940-1990: okupuoto Lietuvos istorija. Vilnius, 2005. P. 263.

³Lietuva, 1940-1990... P. 264.

⁴Ten pat. P. 265.

⁵Kulikauskas A. Kovų dienos // I komunizmas. 1965 m. vasario 6 d., Nr. 16 (1987).

⁶Lietuva, 1940-1990... P. 265.

⁷Ten pat. P. 266-267.

⁸История Второй мировой войны... с. 57.

⁹Lietuva, 1940-1990... P. 267.

¹⁰Ten pat.

¹¹Ten pat.

¹²Frolovas P. „Mūsų nėra“ // I komunizmas. 1965 m. gegužės 27 d., Nr. 62 (2033).

¹³Tarybų Lietuva Didžiamajame Tėvynės kare. Vilnius, 1975.

¹⁴Raudonaičių J. Kaišiadorys, 1944-ji... // I komunizmas. 1964 m. liepos 14 d., Nr. 83 (1902).

¹⁵Baltūrius A. Kovose už Tarybų Lietuvą. Vilnius, 1965. P. 193.

¹⁶Laurinavičius J. Kar duanda traukiniai // I komunizmas. 1969 m. liepos 12 d., Nr. 61 (2658).